

L'art afavoreix el desenvolupament de les emocions a l'Educació Infantil.

Recursos que utiliza el professorat per a treballar les emocions a l'art.

Art promotes the development of emotions in childhood education.

Resources that teachers use to work emotions with the art.

Clàudia Barberà Riera

Facultat de Psicologia i Ciències de l'Educació i l'Esport. Universitat Ramon Llull. Grau en Educació Infantil. Treball Fi de Grau - 4t Matí (2019)

Tutora: Dra. Mª Dolors Ribalta Alcalde

RESUM

La present investigació estudia la relació que s'estableix entre les emocions i l'art a l'Educació Infantil. A més, justifica la importància de l'art dins el context educatiu de l'aula. Amb aquest estudi es pretén identificar els beneficis de treballar les emocions a través de l'art a l'Educació Infantil, així com conèixer de quina manera es treballen les emocions mitjançant l'Educació Artística a l'escola i elaborar un decàleg sobre com treballar les emocions a partir de l'art.

Es tracta d'una recerca transversal, de tipus descriptiu, que s'emmarca sota un paradigma humanístic-interpretatiu, i s'ha dut a terme una metodologia qualitativa. Els participants d'aquesta investigació han estat el professorat de tres escoles de la província de Barcelona, a dues expertes del sector i dos artistes representants de l'Espai C. Per realitzar aquest estudi s'han dissenyat i validat entrevistes semi-estructurades per a recollir-ne les dades que, posteriorment, han estat codificades.

Els resultats de l'estudi exposen que emocions i art estan plenament relacionats, ja que l'art emociona i fa aflorar les emocions, sempre i quan es parteixi de la pròpia experiència i de les vivències. Així doncs, un sense l'altre no permetria el desenvolupament en la seva totalitat. Malgrat tot, les conclusions de l'estudi mostren que l'art està poc considerat dins de l'àmbit

educatiu i que els docents no reben la suficient formació per poder donar més importància als aspectes cognitius que es poden desenvolupar a través de l'art.

Paraules clau: educació emocional, emoció, art, educació artística, educació infantil.

ABSTRACT

The present investigation job studies the relationship established between emotions and art in Childhood Education. In addition, it justifies the art importance in the educational context of the classroom. This research tries to identify the benefits of working with the emotions through the art in Childhood Education, as well as knowing how emotions work through Artistic Education at school and develop a decalogue about how to work emotions from art.

It is a cross-sectional, descriptive type research that is part of a humanistic-interpretative paradigm, and a qualitative methodology has been carried out. The participants in this research have been the teaching staff of three schools in the province of Barcelona, two experts in the sector and two artists representing "Espai C". To carry out this study, semi-structured interviews have been designed and validated for collect the data that, subsequently, have been encoded.

The results of the study show that emotions and art are fully related, as art excites and raises emotions, as long as it is based on one's own experience and life occurrences. Therefore, one without the other would not allow development in its entirety. In spite of everything, the conclusions of the study show that the art is little considered within the educational field and that the teachers do not receive the sufficient training to be able to give more importance to the cognitive aspects that can be developed through the art.

Keywords: emotional education, emotion, art, artistic education, early childhood education.

INTRODUCCIÓ

“El arte debería estar en la base de todos los procesos educativos”
Herber Read (1973)

El protagonisme de les emocions en l'etapa d'educació infantil, la certesa que aquestes poden i han de ser educades i la importància que li donem a l'art per intervenir-hi, m'ha impulsat a plantejar la següent recerca: L'art afavoreix el desenvolupament de les emocions a l'Educació Infantil. Aquesta sorgeix davant la necessitat d'incloure l'educació emocional dins el context educatiu de l'aula i, sobretot, davant la investigació de noves formes i recursos metodològics que contribueixin a millorar-la dins l'educació artística.

Aquesta recerca parteix de la idea que l'educació s'ha d'entendre des del

desenvolupament integral de la persona. A l'escola, tradicionalment, es preocupen fonamentalment de la part cognitiva, és a dir, l'adquisició de coneixements. Però cal que es doni importància, també, a l'aprenentatge social i emocional. "Concentrar-se exclusivament en les capacitats lingüístiques i lògiques durant l'escolaritat formal pot suposar una estafa del sistema educatiu. Per a moltes persones, el desenvolupament de les competències emocionals poden ser més necessari que saber resoldre equacions de segon grau" (Bisquerra, 2003).

L'educació emocional afecta al desenvolupament dels infants perquè estimula la motivació, els predisposa a actituds més positives i millora les relacions amb els altres. Qualsevol situació de la vida quotidiana, que es dona a l'escola, és bona per practicar i desenvolupar les competències emocionals. Bisquerra (2008) confirma que l'educació emocional ha d'estar present al llarg de tot el currículum acadèmic i en la formació permanent al llarg de tota la vida. Referent a aquest mateix tema, Bach (2015) afirma que "els drets dels infants a un creixement emocional sa comporten ineludiblement el deure, per part dels adults, d'aprendre a transformar les nostres emocions en sensibilitat, bondat i bellesa" (p. 140).

D'aquesta manera, l'art és una via de comunicació i expressió d'emocions, ja que com afirmen Lowenfeld i Lambert (1980) "la figura que un nen dibuixa o pinta és molt més que uns quants traços en un paper. És una expressió del nen íntegre corresponent al moment en què pinta o dibuixa" (p.39). És bàsic que l'educació emocional formi part dels continguts de les escoles i que tingui un paper més important en el currículum educatiu, i l'art pot ser molt valuós per a aquesta formació global de l'infant, ja que en les manifestacions artístiques, les emocions tenen un paper clau. Així doncs, "l'art és una manera d'experiència humana que es pot obtenir sempre que una persona interacciona amb algun aspecte del món" (Eisner, 2004, p.27) Per tant, s'ha emprès aquesta investigació per poder averiguar si potenciar les matèries artístiques tan infravalorades en el currículum i tan útils per aprendre i entendre les emocions faciliten el seu coneixement alhora que ajuden al seu alliberament de manera controlada, la qual cosa permet afrontar els successos d'una manera més positiva i també més racional de l'entorn.

MARC TEÒRIC

1. EDUCACIÓ EMOCIONAL A L'ESCOLA

1.1. Evolució del concepte educació emocional

Bisquerra, R. i Pérez, N. (s.d) entenen l'educació emocional com un procés educatiu encaminat al desenvolupament de competències emocionals. I, la intel·ligència emocional és un dels fonaments bàsics d'aquesta educació.

Abans que aparegués el concepte d'educació emocional, va sorgir el concepte d'intel·ligència emocional. El primer que va començar a utilitzar el concepte d'intel·ligència emocional fou Darwin al 1872, indicant en les seves recerques la importància de l'expressió emocional per a la supervivència i l'adaptació. Anys més tard, a l'any 1920, es va utilitzar el terme intel·ligència social per descriure l'habilitat d'entendre a altres persones i va ser Thorndike qui el va emprar. Posteriorment, Wechsler, al 1940, va descriure la influència de factors no intel·lectuals sobre el comportament intel·ligent. Però el primer ús d'aquest terme s'atribueix a Payne (1985) qui va citar aquest terme en la seva tesi doctoral: "Un estudi de les emocions: el desenvolupament de la intel·ligència emocional." Cinc anys després, Salovey i Mayer (1990) van definir el concepte com "l'habilitat de manejar els sentiments i emocions, discriminar entre ells i utilitzar aquests coneixements per dirigir els seus propis pensaments i accions" (Bisquerra, 2002, p.144.); que va passar pràcticament desapercebut en el moment de la seva publicació. Posteriorment, Goleman (1995) ho va divulgar publicant el seu llibre *Emotional Intelligence*, en el qual va afirmar que "la intel·ligència emocional ens permet controlar els nostres impulsos emocionals, comprendre els sentiments més profunds dels nostres semblants i manejar amablement les nostres relacions" (2009, p.15). Aquest mateix autor, va plantejar una gran discussió entre el terme cognició i el terme emoció atès que, tradicionalment, s'havia associat el fet cognitiu amb la raó i el cervell, mentre que el terme emocional s'havia associat amb el cor, els sentiments, la passió, els instints, etc. Així doncs, Goleman va ser qui va associar aquests dos conceptes donant-li la volta a tot el que es coneixia.

1.2. Educació emocional al currículum

L'educació emocional està present dins el currículum i les orientacions d'educació infantil del segon cicle (2016) on s'afirma que:

L'educació emocional és un procés educatiu, continu i permanent que té com a objectiu el desenvolupament de competències emocionals, com a element essencial del desenvolupament integral de la persona, per tal de capacitar-la per afrontar millor els reptes que se li plantegen en la vida quotidiana. (p.44).

Així doncs, és un procés que s'inicia des dels primers anys de vida i està present al llarg de tota aquesta. Les orientacions i el currículum d'educació infantil de segon cicle (2016) asseguren que "l'educació emocional no s'ha de restringir a una proposta puntual o un taller, ha d'impregnar tot el temps escolar" (p.44). Fomentar el diàleg dins les aules per tal que els infants puguin posar nom a les emocions que senten en cada moment i ser empàtics amb les dels altres, juntament amb "metodologies vivencials i participatives que preveguin l'experiència personal del nen o la nena, el seu entorn i les seves necessitats" (Bisquerra,R., Pérez, N. (s.d) p.190) pot

ser una eina perquè els infants puguin expressar lliurement el que senten, a través del llenguatge verbal i no verbal, utilitzant aquell que els sigui més adequat per a ells.

1.3. Desenvolupament emocional

Referent al desenvolupament emocional dels infants, el Grup de Recerca en Orientació Psicopedagògica¹ (2008) afirma que “en l’edat compresa entre els tres i sis anys s’inicia una nova etapa de desenvolupament en la qual es creen nous interessos, necessitats i reptes, i es desenvolupen noves formes d’expressió i de relació amb els altres” (p.27). A més a més, Chías, M., Zurita, J. (2009) asseguren que “els nens presenten emocions contínuament, i a mesura que van creixent descobreixen que, com a resposta a la seva expressió emocional, poden rebre aprovació o desaprovació” (p.25). L’instrument que fan servir els infants per mostrar aquestes emocions és el llenguatge, a través del qual es comprèn la realitat, es comuniquen les experiències i s’expressen les emocions i inquietuds.

El llenguatge emocional és el primer pas per identificar i reconèixer què està passant en el nostre món interior, com ens sentim i com podem manifestar-ho externament. Saber expressar les nostres emocions i els nostres sentiments cap als altres ens fa sentir més propers a ells. (López, E. 2008. p.33)

2. EDUCACIÓ ARTÍSTICA A L'ESCOLA

Un cop feta la recerca sobre els teòrics que parlen de l’educació emocional, es procedeix a fer una investigació respecte a l’educació artística per poder fer-ne fer una relació d’ambdues posteriorment.

2.1. Recorregut històric de l’educació artística

L’Institut obert de Catalunya (s.d) afirma que al llarg de vint-i-dos segles d’història, s’ha tractat l’art infantil com una assignatura centrada en els aspectes més tècnics. Per això, normalment s’acostuma a fer copiar als infants obres de grans autors i no els ensenya a gaudir-ne a través de l’observació. Així doncs, no és fins al segle XVIII que psicòlegs i pedagogs reivindicaran l’art com a element educatiu i el llenguatge plàstic com un sistema més de comunicació que cal potenciar en l’infant. És aleshores quan apareix la idea de poder desenvolupar les capacitats artístiques a través de l’expressió lliure i no de la repetició d’obres d’art. I, finalment, al llarg del segle XIX es desenvolupa la pedagogia de l’art elaborant programes específics basats en el coneixement i experiències dels infants.

¹ A partir d’ara s’esmentarà com a GROP.

Més endavant, Bamford (2009) afirma que:

A principis del s.XX, l'educació artística als països occidentals estava molt vinculada a una visió europea de l'estètica que s'associava a un moviment civilitzat i culte, els infants estudiaven els estils clàssics i les arts es van convertir en un sinònim de bellesa, classe i cultura. (p.39,40)

Pel que fa a la visió europea de l'estètica, Agirre (2005) assegura que “aquesta mirada pròpia de la modernitat, historicista i conservadora de les hegemònies culturals, està donant lloc a pràctiques pedagògiques basades en la reproducció i còpia dels resultats” (p.164). I, a més, creu que “treballar amb les arts i la cultura visual hauria de ser una activitat fonamentada en la resolució creativa de reptes i desafiaments que les obres ens ajuden a plantejar als nens i nenes” (p.172). A més, aquest mateix autor afegeix que un dels orígens de l'educació artística es troba en el moviment artístic infantil que va sorgir de la convergència entre els teòrics del desenvolupament infantil i l'estudi psicològic de les arts. “Els dibuixos, les representacions i les composicions es consideren com imatges de les ments joves, un mirall de l'ànima que donava peu a l'estudi científic dels pensaments, els sentiments i el desenvolupament de l'infant” (p.37) Així doncs, cap a la dècada dels anys 20 va ser el moment en què es van començar a considerar les activitats artístiques dels infants com a elements importants en el seu desenvolupament. En aquesta època destaca l'autor Frank Cizek qui considerava que l'educació artística contribuïa a desenvolupar la capacitat d'expressar sentiments i idees.

Més endavant, a aquestes idees sobre l'educació artística, s'hi van afegir psicòlegs infantils i teòrics de l'educació com V. Lowenfeld (1964), J. Dewey (1934) i J. Piaget (1954), els quals, segons Bamford (2009), “van plantejar que els nens i les nenes evolucionaven al llarg de fases creatives estables i naturals” (p.37).

2.2. L'art al currículum

Un cop vista l'evolució de l'art és important tenir en compte l'actualitat, com se'n parla i quina importància se li dóna. Atès que el currículum és la base teòrica que parla de l'educació artística dins de les escoles és important tenir-lo en compte. Les orientacions i currículum d'educació infantil, segon cicle (2016), remarquen la importància de “crear un ambient estimuli el desenvolupament de les habilitats creatives” (p.26) per tal que la puguin viure amb intensitat i que permetin fomentar el pensament divergent i la llibertat d'expressió.

Dibuixar, pintar, modelar, retallar, construir... han de ser activitats plaents, amb què els infants han de poder gaudir i expressar emocions, sensacions, vivències o fantasies. Les manifestacions

plàstiques són una forma d'expressió personal i única i, per tant, l'escola les ha de valorar i respectar com a tal. (Orientacions i currículum d'educació infantil, segon cicle, 2016, p.26)

Aquest mateix currículum afirma que a les escoles s'ha d'educar als infants perquè siguin creatius i així contribuir al desenvolupament de la personalitat de manera positiva, a més d'augmentar la seva capacitat de generar noves idees. Això és clau per al seu desenvolupament, ja que els permetrà adquirir unes competències que els seran útils durant tota la vida i, per tant, contribuiran al desenvolupament positiu de la personalitat i el pensament abstracte. Perquè tot això sigui possible, orientacions i currículum d'educació infantil, segon cicle (2016) afirmen que el paper del mestre és necessari, ja que “és qui dóna temps i un espai ben pensat que permetin flexibilitat i adaptació segons el tipus d'activitat que es dugui a terme, la llibertat de moviment i postural dels infants i faciliti les relacions entre el grup” (p.27). A més, “fa propostes, llença reptes, està atent a les inquietuds dels infants i organitza situacions i activitats plàstiques contextualitzades i les dota de significat” (p.27).

2.3. Les emocions a l'art

Segons la web de la xarxa telemàtica Institut obert de Catalunya (s.d) afirma que “l'art és l'acte o la facultat mitjançant la qual l'ésser humà imita o expressa allò que és material o immaterial, fent ús de la matèria, la imatge, el so o l'expressió corporal, incitant la imaginació dels altres”.

Un dels llenguatges que permet que l'infant expressi les seves emocions a través de diferents elements és l'art, i són la creativitat i la imaginació les que tenen un paper important en tot aquest procés (Institut obert de Catalunya, s.d). Així doncs, les emocions i l'art estan estretament relacionades. L'art té com a objectiu l'expressió i experimentació de les emocions.

L'art és una activitat dinàmica i unificadora, amb un paper potencialment vital en l'educació dels nostres infants. [...] En el procés de seleccionar, interpretar i reformar aquests elements, el nen ens dóna alguna cosa més que un dibuix o una escultura; ens proporciona una part de si mateix: com pensa, com sent i com veu. (Lowenfeld, V., Lambert, W. 1980. p.15)

Les arts tenen diferents funcions cognitives, ja que s'inclouen dins dels processos d'aprenentatge a través dels quals l'infant es fa conscient del seu entorn i de la seva pròpia consciència. Eisner (2004) afirma que “quan les arts ens commouen d'una manera genuïna, descobrim el que som capaços d'experimentar. En aquest sentit, les arts ens ajuden a descobrir el contorn del nostre ésser emocional” (p.28). D'aquesta manera, l'art ens permet centrar-nos en nosaltres mateixos i en el nostre interior, fent referència tot allò que sentim o creiem.

Segons Bisquerra (2008) el tipus d'emocions que es viuen a través de l'art s'anomenen emocions estètiques. Aquest mateix autor junt amb Bisquerra (2012) afirmen que:

L'emoció és la resposta a l'obra d'art. Les emocions estètiques es donen quan reaccionem emocionalment davant certes manifestacions artístiques. En totes les matèries que tinguin a veure amb l'art, seria bo procurar introduir situacions que afavoreixin experiències emocionals de caràcter estètic” (p.15).

Les emocions estètiques i l'experiència dels infants tenen moltes aplicacions des de la perspectiva de l'educació emocional. Aprendre a emocionar-se i gaudir-ne és una forma de motivar-se per l'aprenentatge, ja que hi ha una relació directa entre emoció i motivació (Bisquerra, 2008, p.111) L'art és un vehicle molt important per transmetre i entendre les emocions, expressar-les, comunicar-les, activar-les, experimentar-les i compartir-les. “Les manifestacions artístiques tenen l'avantatge que permeten a l'espectador tenir un paper actiu i cooperar amb l'artista en aquest acte de comunicació” (Vallvé, 2009, p.124) Així doncs, l'infant artista i la persona que contempla l'obra experimenten diferents realitats, de vegades diàlegs sense connexió i interpretacions variades. Quan l'infant aconsegueix centrar-se en ell mateix vol dir que és capaç d'experimentar qualsevol emoció provocada en contemplar una obra d'art i produeix un plaer.

2.4. Beneficis de l'educació artística.

Un cop comprovada la relació entre emoció i art, es procedeix a investigar els beneficis que l'educació artística aporta als infants. Sáinz (2011) afirma que “l'activitat artística és una de les expressions més gratificants que el nen troba en els seus processos de desenvolupament i en les seves capacitats de connexió amb el món que l'envolta” (p.31). És per això que l'art és una eina excepcional amb la qual, els infants poden desenvolupar la seva imaginació, expressar-se lliurement, experimentar, potenciar les seves habilitats i desenvolupar-se com a persona. Pel que fa a l'Educació Artística, la LOMCE considera que “el procés d'aprenentatge en l'ésser humà no pot estar allunyat del desenvolupament de les seves facetes artístiques que li serveixen com un mitjà d'expressió de les seves idees, pensaments i sentiments” (Ministeri d'educació, Cultura i Esport, 2014, p.19401). I Bamford (2009) assegura que “l'educació artística té com objectiu transmetre la tradició cultural als joves i preparar-los perquè puguin generar el seu propi llenguatge artístic i contribuir, així, a la seva formació global (emocional i cognitiva)” (p.23-24). I afegeix que “l'educació a través de l'art implica considerar l'art com a vehicle d'aprenentatge d'altres matèries i com a mitjà per aconseguir resultats educatius més generals” (p.24).

Segons la web de la xarxa telemàtica Institut Obert de Catalunya (s.d.) assegura que “l’exploració del llenguatge visual i plàstic també incorpora una dimensió contemplativa. Cal educar la mirada, l’apreciació artística, el plaer d’observar, les possibles interpretacions.” La comprensió del món que envolta als infants està molt lluny de la lògica del pensament de l’adult, però l’acció o la creativitat són per als infants la forma natural de desenvolupar l’aprenentatge. L’educació artística en la infància és un dels recursos fonamentals per a l’aprenentatge, ja que l’art treballa els diferents llenguatges comunicatius. És per això que Parsons (2002) afirma que “l’expressió es refereix de la manera més directa a la connexió entre l’estat d’ànim de l’artista i el caràcter de l’obra” (p.105). En efecte, “l’expressivitat de l’obra resideix en els sentiments de les persones representades” (Parsons. 2002. p.97). A més, els proporciona una manera d’entrar en contacte amb ells mateixos, amb l’espai que els envolta i amb els objectes. D’aquesta manera tenen consciència de les emocions, les sensacions i sentiments que els infants necessiten exterioritzar.

L’art també potencia el desenvolupament del sentit estètic en l’infant. En el cas dels infants, quan ens referim a l’estètica fem referència a la capacitat d’organitzar els elements plàstics de manera harmònica (color, línies i textures) per expressar idees, sentiments i emocions. No hi ha patrons ni regles fixes per a l’estètica, però sí hi ha una gran influència d’aspectes culturals. (Institut obert de Catalunya, s.d.)

D’aquesta manera, “si aconseguim que les emocions i els pensaments que els artistes ens han deixat al llarg de la història ens captivin, d’alguna forma també viurem una experiència creativa, perquè haurem compartit la seva, però amb una nova mirada que ens connecta al món actual i ens dona eines amb un per entendre el passat i per construir el futur. Ens convertirem en espectadors actius de les arts” (Vallvé, 2009, p.124)

Els objectius de la recerca han estat identificar els beneficis de treballar les emocions a través de l’art a l’Educació Infantil, així com conèixer de quina manera es treballen les emocions mitjançant l’Educació Artística a l’escola i elaborar un decàleg sobre com treballar les emocions a partir de l’art.

DISSENY

- **Mètode**

Aquesta estudi es pot definir com una recerca **humanística-interpretativa**, ja que té per finalitat comprendre i interpretar la realitat que envolta el treball a través de l’art i conèixer diferents percepcions. Cal destacar que aquesta investigació se centra a donar importància a l’expressió visual i plàstica com a metodologia de treball per a expressar emocions. Com que

aquesta recerca és temporal, l'estudi és **transversal** perquè la recollida de dades s'ha fet en un sol moment. És per aquest motiu que la metodologia emprada ha estat **qualitativa**, ja que s'orienta a l'estudi i a la comparació de significats de les persones, per tant, les dades són extretes provenen d'experiències i opinions. D'aquesta manera ens permet obtenir informació sobre els coneixements, propostes, valors i experiències de professionals experts.

Per consegüent, es porta a terme una investigació de tipus **descriptiva**, que pretén presentar el context de la recerca explicant la situació que hi ha, com es treballa amb l'art i els beneficis a nivell emocional i personal. Per això a més analitza les aportacions dels experts destacant aquella informació més rellevant i compartida sobre el tema.

- **Participants**

Pel que fa als participants s'ha volgut abordar el tema des de tres perspectives diferents, a professorat actual d'infantil (P) que treballa en escoles on l'Educació Artística es treballa a partir d'ambients d'aprenentatge de lliure circulació, a experts/es (E) sobre el tema i a artistes referents de l'escola en aquest moment actual (A):

Actual professora de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport, experta en Educació Artística	E₁
Actual professora de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport, experta en Educació Artística	E₂
Mestra encarregada de l'ambient artístic a l'escola Josep Maria Sagarra	P₁
Mestra encarregada de l'ambient artístic a l'escola dels Encants	P₂
Mestra encarregada de l'ambient artístic a l'escola Miralletes	P₃
Artista de l'Espai C l'Escola Els Encants	A₁
Artista de l'Espai C l'Escola Els Encants	A₂

- **Instruments**

Per dur a terme aquest projecte, s'han realitzat una sèrie d'entrevistes semi-estructurades dissenyades expressament per l'estudi. Les entrevistes han estat validades per experts. L'instrument està constituït per 24 ítems i distribuït en dos blocs, atenent als objectius de la recerca. El primer bloc destinat als beneficis de treballar les emocions a l'art i l'altre als recursos que utilitza el professorat per treballar les emocions a l'art. S'ha triat aquest instrument per tal de fer una anàlisi qualitativa de la qüestió.

● Procediment

El procediment que s'ha seguit per a realitzar aquesta recerca consta de cinc fases² que es poden veure representades a continuació.

Fase 1. Marc teòric. Revisió de la literatura.

Primer de tot, s'ha realitzat una documentació sobre les referències bibliogràfiques que parlen de l'educació emocional vinculada a l'educació artística per tal d'aproximar-se als conceptes claus i poder aprofundir-hi.

Fase 2. Preguntes de recerca i objectius.

En segon lloc, s'han establert una pregunta de recerca i uns objectius generals per tal de concretar més sobre la temàtica tractada i poder fer-ne una investigació més detallada.

Fase 3. Procediment i instruments de recollida de dades.

En tercer lloc, s'han dissenyat uns instruments³ que han permès recollir dades per, posteriorment, fer-ne la seva recollida i codificació. Per a mesurar l'objecte d'estudi s'ha fet a través d'un quadre de comandament⁴ que ha permès definir els diferents aspectes de l'objecte d'estudi. L'instrument dissenyat, en aquest cas, ha estat una entrevista semi-estructurada. Per poder realitzar-les, primer de tot, s'ha contactat via telèfon i correu electrònic amb els/les participants, professorat i experts del sector, per tal d'explicar els objectius de l'estudi i la seva justificació i concertar-les. En segon lloc, s'ha procedit a fer les entrevistes durant els mesos de febrer, març i abril. La durada prevista de les entrevistes ha estat d'uns 30 minuts, tot i que s'ha allargat o minvat en funció de cada expert/a i cada situació. Les entrevistes s'han fet de forma presencial i s'han enregistrat en forma de gravació de veu per tal de poder-les transcriure posteriorment.

Fase 4. Gestió i anàlisi de dades.

Un cop s'han obtingut les respostes de les entrevistes, s'ha fet una taula d'anàlisi⁵ de les dades per a poder-ne ordenar i classificar els resultats. Les dades s'han analitzat mitjançant una anàlisi qualitativa, per tal de donar llibertat a l'entrevistat perquè afegixi informació en cada moment que ho vegi necessari. Per analitzar les dades s'han tingut en compte les fases que comporten aquest procés d'anàlisi. Primerament, s'ha recollit la informació a través de la realització

² Vegeu annex 1

³ Vegeu annex 3

⁴ Vegeu annex 2

⁵ Vegeu annex 4

d'entrevistes. Seguidament, s'ha transcrit⁶ i ordenat la informació segons els objectius de la recerca. Posteriorment, s'ha codificat la informació per a fer-ne una anàlisi, primerament s'ha fet una codificació inicial i més tard una codificació focalitzada. El mètode que s'ha utilitzat ha estat combinat, és a dir, una alternativa entre l'aproximació deductiva i inductiva. Finalment, s'ha realitzat la integració de la informació, on s'han relacionat els ítems que s'han obtingut junt amb la fonamentació teòrica.

Fase 5. Resultats i discussió.

Els resultats han sorgit de l'anàlisi de les dades recollides a través dels instruments i del mètode esmentats, i la discussió fa referència a la interpretació i relació dels resultats amb els fonaments teòrics de la investigació. D'aquesta manera, l'anàlisi de les entrevistes i la seva relació amb el marc teòric, s'ha efectuat durant els mesos d'abril i de maig.

Condicions ètiques

Per a realitzar les entrevistes s'ha utilitzat un full de consentiment⁷ per tal d'informar els entrevistats la temàtica de la recerca i la justificació del perquè són necessàries les seves opinions, comunicar-los, sempre amb els seus consentiments, la gravació de veu, i tot això, per tal de no perjudicar-los; sempre amb respecte. A més, s'ha procurat sempre de no envair la seva intimitat i se'ls ha ofert els resultats obtinguts de la recerca, ja que aquests han estat possibles gràcies a ells. Així doncs, se'ls ha informat en tot moment de les finalitats que es persegueixen amb el desenvolupament de l'estudi, sense cap mena de coacció. En diversos casos, s'ha guardat l'anonimat per respecte a l'altra persona que no ha volgut que el seu nom se sàpiga, així doncs, hi ha hagut confidencialitat assegurada. A banda d'això, no s'ha realitzat cap mena de plagi, ja que el marc teòric ha estat citat en tot moment amb la seva referència respectiva dels diversos autors. D'aquesta manera, aquesta recerca no és fraudulenta.

DISCUSSIÓ DELS RESULTATS

Un cop recollits i analitzats els resultats en la seva globalitat, a través de les taules d'anàlisi⁸ realitzades, s'exposen aquells que aporten informació més rellevant per respondre a cadascuna de les dimensions establertes, contrastant les opinions dels experts, del professorat i dels artistes entrevistats.

D₁: Treball de les emocions i l'art través de l'Educació Artística

⁶ Vegeu annex 5

⁷ Vegeu annex 6

⁸ Vegeu annex 3

En relació als **beneficis** de treballar les emocions a través de l'art, en l'àmbit personal, les dues expertes subratllen la importància de vincular l'educació emocional dins l'educació artística, de manera que l'art pugui emocionar, sigui positiva o negativament.

“Les arts tenen una especificitat que si no són a través de l'experiència de cadascú, no tenen sentit. Vull dir, parlar d'art si no es vincula amb la vida de l'infant o de la persona que ho fa, per mi no té cap sentit, ja que si no seria una informació i a mi m'interessa el coneixement. I el coneixement passa quan aquesta experiència és una experiència personal i no és una vivència de l'art” (Actual professora de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport, experta en Educació Artística, E₁, 2019).

A més, afegeix que els beneficis de treballar emocions i art de manera complementària aporten coneixement d'un mateix i experiència, control de les emocions, desenvolupament de la creativitat, de la intel·ligència i d'unes habilitats de pensament cognitives. Aquestes idees coincideixen amb el que afirma l'Institut obert de Catalunya (s.d) quan fa referència a l'art com un llenguatge que permet expressar a través de la creativitat i la imaginació; i amb el que assegura Bamford (2009) quan parla de generar el seu propi llenguatge artístic i contribuir a la seva formació global, tant emocional com cognitiva. A més, la idea de la complementarietat de les emocions amb l'art coincideix amb el que confirma la LOMCE (2014) qui considera que “el procés d'aprenentatge en l'ésser humà no pot estar allunyat del desenvolupament de les seves facetes artístiques que li serveixen com un mitjà d'expressió de les seves idees, pensaments i sentiments” (p.19401). I, en l'àmbit educatiu, E₂ afirma que “la creativitat és una forma d'intel·ligència, una forma de pensament i el pensament creatiu és una forma d'intel·ligència. Desenvolupar les habilitats pròpies de l'art és conèixer el que els artistes ens expliquen al món a través de l'art, ens ensenyen a veure altres mirades del que està passant”. Referent a les habilitats de pensament cognitives, convergeix amb Eisner (2004) qui parla de diferents funcions cognitives que formen parts dels processos d'aprenentatge i mitjançant els quals l'infant es fa conscient del seu entorn i d'ell mateix. Bisquerra (2008) també parla d'aquesta relació d'emocions i art i considera que “les emocions estètiques i l'experiència dels infants tenen moltes aplicacions des de la perspectiva de l'educació emocional. Aprendre a emocionar-se i gaudir-ne és una forma de motivar-se per l'aprenentatge, ja que hi ha una relació directa entre emoció i motivació” (p.111)

Pel que fa al professorat entrevistat, P₁, P₂ i P₃ afirmen que les emocions són bàsiques en tots els ambients, no només a l'educació artística i, per tant, consideren que les emocions hi són presents sempre. “L'educació artística forma part integral de la persona, per tant les emocions són una part més, però no tenim un projecte específic que vinculi emocions amb art”

(Mestra de l'Escola Josep Maria de Sagarra, P₁, 2019). Aquesta idea concorda amb la idea de Chías, M. i Zurita, J. (2009) els quals manifesten que els nens presenten emocions contínuament i, per tant, hi són presents sempre. La qual també coincideix amb el que afirma P₂, “atendre les seves necessitats emocionals està per davant de qualsevol feina pedagògica, és a dir, són la porta d'entrada a l'aprenentatge”, afegint que “influeix totalment en el procés de creació”, tal com diu A₁. A tot això, P₃ afegeix que l'art “és un molt bon canal per treure les emocions que no sigui la forma verbal, que a vegades també, fins i tot els d'educació infantil, potser no poden dir el nom de l'emoció, però a través de l'art és molt més fàcil.”

A més, P₁ creu que el benefici principal és la sensació de llibertat que proporciona per als infants. “L'educació artística té l'avantatge que no té aquestes parets ni límits i, per tant, qualsevol alumne es posa a crear lliurement, no hi ha unes fronteres si no hi ha un provar i quan proves és realment el que et fa ser lliure” (Mestra de l'escola Josep Maria Sagarra, P₁, 2019). Tanmateix, afirma que normalment no treballen cap emoció concreta, sinó que depèn de l'estat d'ànim dels infants i de les necessitats que tinguin en cada moment. Per consegüent, concorda amb el que afirma Parsons (2002) quan explica que l'expressivitat d'allò que exposen va en funció dels sentiments que els infants tinguin en aquell moment. P₂ afegeix que “És una manera d'expressar-se, és un llenguatge, llavors, si no el tinguéssim és com que no pots acabar d'expressar-te. I també intentem que l'escola sigui un lloc on els infants puguin brillar, cadascú, on té els punts forts”, igual que A₁ qui creu que “et dóna eines per saber expressar-te i solucionar coses que no són pròpiament de l'art”. A₂ creu que un dels beneficis és que l'escola proporcioni un espai dedicat a l'art i que permeti treballar les emocions dels infants. En canvi, P₃ no fa referència a cap benefici, sinó que remarca que en el seu projecte educatiu vinculen l'art en totes les xarxes d'aula com a quelcom positiu. D'aquesta manera, com afirma la majoria del professorat, l'art és una forma d'expressió, en aquest sentit Sáinz (2011) expressa que “l'activitat artística és una de les expressions més gratificants que el nen troba en els seus processos de desenvolupament i en les seves capacitats de connexió amb el món que l'envolta” (p.31) i Vigotsky (2003) considera que sempre hem de treballar des de la llibertat, una activitat creadora no hauria de ser imposada, sinó que hauria de partir sempre dels interessos dels infants.

Aquestes justificacions donen rellevància a la importància de treballar les emocions a través de l'art, fonamentant que tan experts com el professorat coincideixen en el fet que l'art emociona i fa aflorar les emocions, sempre que es treballi a partir de vivències i experiències i es proporcionin situacions d'aprenentatge lliures on no hi hagi límits ni fronteres.

Pel que fa als **reptes** de l'educació artística, les dues expertes coincideixen amb la importància de l'autoexpressió i l'expressió com a forma d'emocionar-se, encara que una d'elles, E₂, resalta

l'essència de la pregunta com a eina per respondre artísticament, sense donar cap mena de resposta, la rellevància del coneixement propi de la disciplina per treballar a través de la percepció, de l'observació i de la part més sensorial i, finalment, la representació del discurs plàstic propi de cada infant. D'aquesta manera, creu que “hem d'anar en contra de què a l'educació artística els nens ho saben tot i no els hem d'ensenyar res. Als nens se'ls ha d'ensenyar però no se'ls ha de dir què han de fer” (Actual professora de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport, experta en Educació Artística, E₂, 2019). Aquesta idea coincideix amb la de Parsons (2002), qui parla de l'expressió com a connexió directa entre l'estat d'ànim de l'infant amb la seva representació final; i amb la de Lowenfeld, V. i Lambert, W. (1980) els quals asseguren que el resultat final ens ensenya una part de l'infant, com pensa, com sent i com veu. i, a més, afirmen que

La capacitat de preguntar, de trobar respostes, de descobrir forma i ordre, de tornar a pensar, reestructurar i trobar noves relacions, són qualitats que generalment no s'ensenyen; en realitat, sembla que no es tenen en compte en el nostre sistema educatiu” (Lowenfeld, V. i Lambert, W., 1980, p.17).

Pel que fa al professorat entrevistat, no hi ha un repte específic i comú, encara es parla d'idees que segueixen el mateix fil conductor. P₁ afirma que el repte que hi ha és “donar l'oportunitat de créixer, d'aprendre, de ser, de comunicar” i P₂ creu que se li ha de donar la mateixa importància que a qualsevol altre ambient. Respecte a aquesta idea, A₁ pensa que hi ha molts reptes i afirma que “moltes vegades es tracta des d'un punt de vista molt superficial i molt estereotipat, el tema de l'art dins de les escoles”, idea a la qual s'adhereix A₂, que, a més, afegeix que “a l'escola sempre s'estudien homes que ja estan morts, i el que hem d'intentar fer és que l'art sigui realment proper als infants i vegin que és una altra perspectiva d'enfrontar-se al món i és un altre llenguatge de comunicar”. Aquestes idees coincideixen amb el que Vallvé (2009) afirma quan parla de l'acte de comunicar les manifestacions artístiques, de viure experiències creatives que ens permeten créixer, de tenir una nova mirada i d'aprendre noves eines per poder expressar allò emocions i sentiments que permetrà ser nosaltres mateixos. Per contra, P₃ creu que el principal repte és que queda molt per aprendre i que cal millorar molts aspectes.

A tall de recapitulació, aquesta descoberta justifica que s'ha de donar l'oportunitat als infants perquè puguin expressar-se i deixar que aprenguin a comunicar. Però perquè això passi cal deixar de tractar l'art de manera superficial i apropar-lo als infants per tal que puguin obtenir diferents perspectives.

Respecte a les **limitacions**, les expertes coincideixen amb el protagonisme de l'actitud del mestre, encara que E₁ fa referència a l'entorn social i cultural que influeix negativament i E₂, fa referència al desconeixement i la poca formació de l'adult. Tanmateix, pel que fa al currículum i la programació de l'Educació Artística, E₁ i E₂ creuen que el currículum és escàs però ressalten la importància de l'actitud del professorat i l'interès d'aquest en formar-se i documentar-se. En general, doncs, coincideixen en què no se li dóna importància a la programació dins l'escola.

Pel que fa al professorat, P₂ i P₃ reafirmen la idea de les dues expertes en què la principal limitació és la formació del professorat per poder seguir reflexionant i construint i l'interès d'aquest per fer-ho. P₃, però, ho complementa amb la idea que cal donar als infants un ventall molt més ampli perquè no tinguin limitacions a l'hora d'expressar-se artísticament. Per contra, P₁ no hi troba cap limitació a escala general. No obstant això, pel que fa a les limitacions de la programació del currículum, tot el professorat discrepa de les expertes i creu que el currículum és prou obert i que a les seves escoles respectives se li dóna la mateixa importància a l'art que a les altres disciplines. Respecte a la formació de l'adult, Bisquerra (2009) parla tant de l'educació emocional com de les arts plàstiques. D'entrada, afirma que "l'educació emocional és un procés educatiu continu i permanent, ja que ha d'estar present al llarg de tot el currículum acadèmic, des de l'educació infantil fins a la vida adulta, i en la formació permanent durant tota la vida" (p.158), en aquest sentit, la formació ha d'estar present al llarg de la vida de l'adult i, a més, afegeix que "les arts plàstiques són la pintura, l'escultura i l'arquitectura. Davant d'aquestes obres d'art es poden experimentar emocions molt diverses. [...] Convé tenir present que la sensibilitat estètica pressuposa algun tipus de formació i la convicció que les experiències continuades poden desenvolupar aquesta sensibilitat" (p.183).

En última instància, cal remarcar la coincidència de tots els participants que consideren que la principal limitació que existeix és la poca formació per part del professorat sobre l'educació artística i com tractar-la. En les escoles entrevistades tracten l'art de manera igualitària als altres ambients però reconeixen que no a totes les escoles es realitza de la mateixa forma.

Quant a les **estratègies**, E₁, E₂ i P₁ convergeixen en què no hi ha cap estratègia específica per a treballar les emocions dins l'educació artística sinó que cal adaptar-se a tots els infants i, per tant, no és cap estratègia específica, sinó és més aviat una qüestió metodològica, tal com fa referència E₂, qui puntualitza que cal ensenyar a partir d'una documentació i de diverses hipòtesis. La idea de no tenir cap estratègia específica coincideix amb la de l'Institut obert de Catalunya (s.d.) qui afirma que no hi ha patrons ni regles fixes quan es parla d'estètica, però remarcar la importància de la influència que rebem. Contràriament, P₂ afirma que l'estratègia

que utilitzen és que “en els ambients d’art, els infants troben les propostes muntades al matí, en espais i microespais, troben tot el material que necessiten de manera intuïtiva, perquè quan arribin comencin a fer, sense esperar cap explicació” i P₃ creu que no s’ha de limitar als infants sinó de donar més flexibilitat. “Jo sóc més partidària de no donar moltes pautes i deixar espais per la creativitat personal de cadascú” (Mestra de l’Escola Miralletes, P₃, 2019). A més, afegeix que la llibertat és el més important i que cal evitar les comparacions perquè això fa insegurs als infants i que el més important de l’art és fluir, deixar-se anar i expressar. La idea de llibertat i de flexibilitat concorda amb el que diuen Lowenfeld, V i W. Lambert (1980) els quals afirmen que “probablement, una de les habilitats bàsiques que s’hauria d’ensenyar a les nostres escoles sigui la capacitat de descobrir i de buscar respostes, en lloc d’esperar passivament les contestacions i indicacions del mestre” (p.17).

Conseqüentment, cap participant acaba descrivint unes estratègies concretes i comunes per a poder treballar les emocions dins l’art, simplement es fa menció a deixar espais per la creativitat de cadascú i deixar l’autoritat a part. D’aquesta manera, és important donar llibertat als infants perquè puguin anar construint el seu procés creatiu.

D₂: Paper del professorat

En relació a la **metodologia**, asseguren les dues expertes que aquesta sí que influeix en el desenvolupament de l’educació artística, ja que com diu E₂, “la metodologia és una definició de com s’ensenyà. [...] Tenir una metodologia o una altra és una declaració de principis. [...] No hi ha un mètode que unifiqui totes les maneres de fer”. Per altra banda, E₁ afirma que “la metodologia és escoltar molt a l’alumne i escoltar-lo no vol dir únicament amb les orelles sinó percebre allò que aquells alumnes volen i necessiten i, a partir d’aquí, pots anar tu trampejant la situació cap a on realment interessa”. Tot i això, les dues afirmen que no hi ha cap metodologia idònia ni concreta que ens permeti treballar-ho.

Pel que fa al professorat entrevistat, els tres coincideixen amb les expertes, i afirmen que sí que influeix en la manera de treballar. P₁ creu que la idònia és el treball per projectes i plans de treball, fent referència a la de la seva escola i, per contra, P₂ i A₁ no mencionen cap metodologia concreta, ja que creuen que no hi ha una única, però P₁ focalitza la importància del procés junt amb el suport de l’adult. I A₁ es reafirma en què la metodologia “ho és tot”. [...] “Cada persona té la seva pròpia metodologia i els infants també poden crear la seva per fer el seu propi procés d’aprenentatge”. Altrament, P₃ parla de donar llibertat i poder de decisió als infants i, afirma que, d’aquesta manera “els resultats són molt més rics i molt més variats”. Respecte a aquest tema, coincideixen amb Lowenfeld, V., i Lambert, W. (1980) els quals

afirmen que “l'aprenentatge és un procés molt complex; per tant, probablement no existeix un únic mètode “millor” d'ensenyament” (p.17).

En darrer terme, la metodologia influeix en la manera de treballar de cada escola i en la forma amb la qual permet als infants l'autoexpressió a través de les arts. D'aquesta manera, no arriben a cap conclusió comuna sobre quina és la metodologia idònia, sinó que fan referència a la llibertat de se li dona a l'infant.

Quant al **rol del mestre**, les dues expertes afirmen que l'actitud del professorat és essencial, E₁ parla de la mirada oberta i de la capacitat d'adaptació de qualsevol circumstància que pugui sorgir, i E₂ sobre tenir consciència de la importància que tenen les activitats preparades a l'aula. El professorat segueix aquesta idea, P₁ i P₂ parlen de tenir la ment oberta, estar obert a noves possibilitats i, sobretot, acompanyar als infants. P₁ afegeix que “el mestre proposa, crea tranquil·litat i soluciona dubtes que puguin haver-hi. Però sobretot acompanya, reflexiona i dona opcions a poder comunicar allò que s'ha fet” i P₂ manté la mateixa idea afegint la idea de quedar-se en segon pla i, per tant, “tenir una mirada atenta a les necessitats dels nens i poder acompanyar-los en els seus processos artístics i del seu aprenentatge en general”. P₃ reafirma la idea de l'acompanyament per part dels mestres però afegeix el factor familiar, ja que “a vegades, l'art depèn de les famílies que tens, perquè la relació que tenen els infants amb l'art depèn de l'imput que tenen els infants amb l'art a casa”.

Respecte al paper del mestre, Lowenfeld, V., i Lambert, W. (1980) afirmen que “probablement, una de les habilitats bàsiques que s'hauria d'ensenyar a les nostres escoles sigui la capacitat de descobrir i de buscar respostes, en lloc d'esperar pasivament les contestacions i indicacions del mestre” (p.17), i, per contra, afegeixen que “la discrepància entre els gustos de l'adult i la manera en què s'expressa el nen és la causa de la majoria de les dificultats que sorgeixen i que impedeixen que el nen utilitzi l'art com un veritable mitjà d'autoexpressió” (p.20).

El present resultat és una de les parts més importants de tota la recerca perquè el paper del mestre és imprescindible i és el detonant de com arribar a què les emocions i l'art conflueixin. S'ha arribat a la conclusió que l'adult a d'acompanyar a l'infant durant el seu procés artístic i expressiu i tenir la ment oberta i atenta per tot allò que vagi sorgint.

I, finalment, referent als **recursos** que utilitza el professorat per a treballar l'Educació Artística, ningú fa referència a recursos concrets ni específics, encara que E₂ expressa la importància que els infants coneguin la naturalesa dels materials, és a dir, com funcionen i les possibilitats que tenen però remarca que se'ls ha de donar llibertat per utilitzar-los. P₁ manifesta que utilitzen tots

aquells que necessiten en el moment de treball i P₂ parla de propostes per dibuixar, material per crear escultures, material reciclat, fustes, xapes, cartons, petxines, pedres, etc., però no com a material fixa. Per contra, P₃ parla de màquines de costura, de la cuina i de cavallets com a material fixa a l'aula. Respecte als recursos per treballar l'art, Eisner (2004) no parla de cap en concret sinó que afirma que les arts “ofereixen recursos per experimentar l'abast i la varietat de la nostra receptivitat i la nostra sensibilitat”, ja que “quan les arts ens commouen d'una manera genuïna, descobrim el que som capaços d'experimentar. En aquest sentit, les arts ens ajuden a descobrir el contorn del nostre ésser emocional” (p.28).

En síntesi, els recursos són poc clars, ja que cada escola utilitza els seus propis segons les necessitats o les demandes dels infants en cada moment i no s'arriba a cap recurs material concret i comú. El que sí que apareix és que l'art engloba molts termes i activitats com són la cuina i la costura i que cal conèixer el seu funcionament.

CONCLUSIONS

La realització d'aquest estudi ha demostrat que, actualment, els mestres, experts i artistes d'educació artística tenen un concepte de l'art i les emocions molt present dins l'escola perquè li donen la mateixa importància que a les altres àrees. Es confirma que l'art permet l'autoexpressió de l'infant per tal de mostrar allò que sent en cada moment. Però també ens mostra que per tal que els infants puguin comunicar les seves emocions i sentiments, esdevé indispensable el paper del mestre/a i la metodologia de l'escola, les quals han de permetre llibertat a l'infant i no imposar-los cap límit ni frontera.

Respecte als objectius establerts per aquesta recerca, es procedeix a exposar les respostes trobades en cadascun d'ells i quina és la implicació per a la comunitat educativa. El primer objectiu ha estat *identificar els beneficis de treballar les emocions a través de l'art a l'Educació Infantil*. En aquest segon objectiu la principal idea és l'èmfasi que es dona al fet de vincular l'educació emocional dins l'educació artística, de manera que l'art pugui emocionar, tant positivament com negativament. Un dels beneficis és la sensació de llibertat que proporciona per als infants el fet de poder-se expressar mitjançant les arts. Tanmateix, és un llenguatge que permet exterioritzar les emocions d'una manera fora de l'estipulat com són el llenguatge escrit i oral. Així doncs, les arts ofereixen eines per saber comunicar-se i solucionar fets que no són pròpiament de l'art. Altrament, permet conèixer-se, desenvolupar la sensibilitat i la creativitat o una forma d'intel·ligència i una forma de pensament que permet formar habilitats de pensament cognitives. Aquestes destreses comporten entendre com els artistes miren el món i quines mirades fan sobre la societat i fer aparèixer diferents punts de vista.

Identificat el primer objectiu, es procedeix a la resposta del segon que és *conèixer de quina manera es treballen les emocions mitjançant l'Educació Artística a l'escola*, i ha permès descobrir que no hi ha cap estratègia concreta sinó un conjunt d'idees i conceptes que junts permeten la transmissió de les emocions a través de l'art. Segons P₃, s'han d'eliminar les assignatures i crear comunitats i xarxes d'aula que permetin una lliure circulació per qualsevol ambient i que, per tant, doni la mateixa importància a l'art com a qualsevol altre. A més, és important treballar l'essència de la pregunta com a eina per respondre artísticament, sense donar cap tipus de resposta als infants, sinó deixar que ells mateixos puguin realitzar una representació del seu propi discurs plàstic, és per això que és imprescindible oferir l'oportunitat als infants de créixer, d'aprendre, de ser, de comunicar. Convé destacar que perquè totes aquestes idees sigui possibles dur-les a la pràctica, és imprescindible tenir en compte el rol del mestre. El professorat ha de deixar de banda l'autoritat i deixar espais per la creativitat personal de cadascú, permetre que infant brilli en tot allò que se li ofereixi. En efecte, ha de tenir una mirada oberta i atenta, estar obert a noves possibilitats acompanyar als infants en el seu procés d'aprenentatge creatiu. No obstant això, la metodologia també intervé en aquest procés d'autoexpressió i, perquè aquesta situació es dugui a terme és necessari donar-los llibertat i poder de decisió.

I, en últim lloc, el tercer objectiu és *elaborar un decàleg sobre com treballar les emocions a partir de l'art*. S'han establert deu punts que es consideren els més importants i essencials obtinguts de tota la recerca que estan exposats en una infografia.⁹

1. Tenir una metodologia que parteixi de la base d'escoltar a l'alumne i percebre tot allò que necessita, oferir llibertat i poder de decisió per obtenir resultats rics i variats.
2. Parlar de comunitats i xarxes d'aula en lloc d'assignatures, fet que permetrà tenir espais de lliure circulació.
3. Dedicar un espai a l'escola per a l'art i donar-li la mateixa importància que als altres ambients.
4. Importància del paper del mestre, qui ha de tenir una mirada atenta, oberta, crear tranquil·litat, està obert a noves possibilitats, reflexionar i, sobretot ha d'estar en constant formació.
5. Treballar les altres a través de l'experiència dels infants i, per tant, de les seves vivències els permet expressar les emocions.
6. Partir del coneixement propi de la disciplina per treballar des de la percepció, de l'observació i de la part més sensorial.

⁹ Vegeu annex 6

7. No oblidar que les emocions hi són presents sempre i que atendre les necessitats emocionals està per sobre de qualsevol feina pedagògica.
8. Tenir en compte que la perspectiva social i cultural té una gran rellevància, ja que les manifestacions artístiques generen espais de coneixement i d'experiència dins l'entorn proper.
9. Conèixer diversos artistes per entendre noves perspectives d'enfrontar-se al món i desenvolupar la sensibilitat tant per l'art com per l'entorn.
10. Donar a conèixer l'educació artística com una oportunitat.

Limitacions de l'estudi, perspectives i noves oportunitats de recerca.

Pel que fa a les limitacions que s'han presentat en aquesta investigació han estat, fonamentalment, referents a la mostra, ja que un increment de participants permetria augmentar les dades obtingudes i poder-ne fer una investigació més àmplia.

Altrament, una altra limitació ha estat les referències del marc teòric, ja que la gran majoria d'estudis rellevants estaven datats de fa més de cinc anys. Tot i això, han estat contrastats per estudis més recents i s'ha pogut veure l'evolució que hi hagut.

Les perspectives fan referència a la mostra, ja que es podria augmentar i escollir escoles que no donessin importància ni a l'Educació Artística ni a l'Educació Emocional per poder veure'n la diferència i fer-ne una comparació, justificant tant positivament com negativament. D'aquesta manera, podríem fer-ne una taula sobre la desigualtat i poder-ne trobar quins són els punts febles de cadascuna. Tanmateix, un dels participants de la recerca va nomenar les famílies com a influència cap als infants sobre el desenvolupament de l'Educació Artística, així doncs, es podrien realitzar qüestionaris a diferents famílies per contrastar-ne l'opinió.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Acaso, M., Hernández, M., Sánchez, M. (2002) *Arte, infancia y creatividad*. Madrid: Asociación de Editoriales Universitarias.

Alsina, P., Giráldez, A. (2012) *7 ideas clave: La competencia cultural i artística*. Barcelona: Editorial Graó.

Agirre, I. (2005). *Teorías y prácticas en educación artística*. Barcelona: Octaedro/EUB

Agirre, I. (2012) *Hacia una nueva narrativa sobre los usos del arte en la escuela infantil*. Revista Instrumento. Vol. 14, nº2, p. 161-163.

Bach, E. (2015). *La bellesa de sentir: De les emocions a la sensibilitat*. (2^a ed). Barcelona: Plataforma editorial.

- Bach, E., Darder, P. (2002) *Sedueix-te per seduir: Viure i educar les emocions*. (3^a ed). Barcelona: Edicions 62 S.A.
- Bach, Eva; Darder, Pere. (2005) *De-seduca't. Una proposta per viure i conviure millor*. (2^a ed.) Barcelona: Edicions 62, S.A.
- Bamford, A. (2009). El factor ¡Wuuu!. *El papel de las artes en educación. Un estudio internacional sobre el impacto de las artes en educación*. (1^a ed.) Barcelona: Octaedro, S.L.
- Bisquerra, R., Pérez, N. (s.d) *Importància i necessitat de l'educació emocional a la infància i l'adolescència*. Universitat de Barcelona. Recuperat de: <http://cort.as/-IRxE>
- Bisquerra, R. (2002) Educació emocional, una proposta per al desenvolupament de competències per a la vida. *Revista Catalana de Pedagogia*, n.º1, p. 95-122.
- Bisquerra, R. (2003) Educación emocional y competencias para a vida. *Revista de Investigación Educativa*. Vol. 21, n.º1, p. 1-43
- Bisquerra, R. (2005) *La educación emocional en la formación del profesorado*. *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 19(3), p. 95-114.
- Bisquerra, R., Pérez, N. (2007) *Las competencias emocionales*. *Educación XXI*, n.º10, 61-82.
- Bisquerra, R. (2008) *Educación emocional y bienestar*. Espanya: Wolters Kluwer, S.A.
- Bisquerra, R. (2009) *Psicopedagogía de las emociones*. Madrid: Editorial Síntesis, S.A. Recuperat de: <http://cort.as/-CiYh>
- Bisquerra, R., Bisquerra, A. (2012) *Música i educació emocional*. *Revista Guix*. n.º385, 12-16.
- Bisquerra, R. (Coord.): Punset, E.; Mora, F.; García, E.; López-Cassà, E; Pérez-González, J.C., ... Planells, O. (2012) *Cómo educar las emociones? La inteligencia emocional en la infancia y la adolescencia*. Esplugues de Llobregat (Barcelona): Cuadernos Faros. Recuperat de: <http://cort.as/-IRxH>
- Bisquerra, R., Punset, E. (2015) *Universo de emociones*. València: PalauGea Comunicació, S.L.
- Botella, A., Adello, José. (2018) La integración en las artes a través de una propuesta didáctica en educación secundaria obligatoria: música plástica y expresión corporal. *Vivat Academia*, n° 142.
- Bisquerra, R. (2018) *Fonaments de la educación emocional*. Recuperat a: <http://cort.as/-IRvn>
- Bueno, D. (2015) *La creatividad: del mite a la realitat*. Ara Criatures. Recuperat a: <http://cort.as/-IRxJ>
- Cabello, M.J. (2011) *Importancia de la inteligencia emocional como contribución al desarrollo integral de los niños/as de educación infantil*. *Pedagogía Magna*, n.º11, p. 178-188.
- Chías, M., Zurita, J. (2009) *EmocionArte con los niños: El Arte de acompañar a los niños en su emoción*. España: Editorial Desclée de Brouwer, S.A.
- Díaz, M.D. (2011) *Sobre la educación en artes plásticas y visuales. Espacio y tiempo*. *Revista de Ciencias Humanas*, p. 163-170

Diez, M.C. (2013) *10 ideas clave: La educación infantil*. (1a ed.) Barcelona: Editorial Graó.

Diputació de Barcelona. (s.d) *Intel·ligència emocional i lideratge d'equips: El concepte d'intel·ligència emocional*. Recuperat a: <http://cort.as/-IRxe>

Eisner, E.W. (2004) *El arte y la creación de la mente: El papel de las artes visuales en la transformación de la conciencia*. Paidós Ibérica, S.A.

Goleman, Daniel. (2009) *Intel·ligència emocional*. (7ª ed.) Barcelona: Kairós, S.A.

GROP. (2008) *Educación emocional: Programa para 3-6*. (4ª ed). Madrid: Educación emocional y en valores.

GROP. (2010) *La educación emocional en la práctica*. Barcelona: Horsori Editorial, S.L.

Hernández, M., Sánchez, M. (2000) *Educación artística y arte infantil*. Editorial Fundamentos.

Hernández, G. (13 novembre 2010). *Emocions estètiques*. [Arxiu podcast]. Recuperat a: <http://cort.as/-IRxm>

Huerta, R. (2013) *La identidad como geografía liminar: Nuevas ideas para la educación en artes visuales*. Revista Aula. n.º220, 12-17.

López-Cassà, E. (2011) *Educación de las emociones en la infancia (de 0 a 6 años). Reflexiones y propuestas prácticas*. (1ª ed) Madrid: Wolters Kluwer.

Lowenfeld, V., Lambert, W. (1980). *Desarrollo de la capacidad creadora*. (2a ed.). Argentina: Editorial Kapelusz, S.A.

Martínez, V. (2002) *Arte y educación artística infantil en los debates de la postmodernidad: géneros, miradas y emociones*. Arte, Individuo y Sociedad. Anejo I, p. 229-234.

Montenegro, C.M. (2014) *Arte y experiencia estética: John Dewey*. Revista Nodo, 2014, n.º17, Vol. 9: 95-105.

Parsons, M.J. (2002) *Cómo entendemos el arte. Una perspectiva cognitivo-evolutiva de la experiencia estética*. Barcelona: Paidós Ibérica.

Sáinz, A. (2011) *El arte infantil. Conocer al niño a través de sus dibujos*. Madrid: Editorial Eneida.

Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària. (2016). *Currículum i orientacions educació infantil segon cicle*. Recuperat a: <http://cort.as/-0yVm>

Vallvé, Ll. (2009) *Ha de ploure cap amunt. Reflexions d'un mestre de plàstica*. Barcelona: Associació de mestres Rosa Sensat.

Vigotsky, L. (2003) *La imaginación y el arte en la infancia*. Espanya: Editorial Akal.